

Waldemar Chrostowski

"A Tale of Two Cities Sodom and Gomorrah in the Old Testament, early Jewish and early Christian Traditions", J. A. Loader, Kampen 1990 : [recenzja]

Collectanea Theologica 63/2, 203-205

1993

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

gielskim (s. 155—158) i bibliografia (s. 159—165). Cennym uzupełnieniem całości jest podany na okładce życiorys autora, z zaznaczeniem głównych etapów jego drogi życiowej i naukowej.

Książka, napisana przystępnym językiem, zawiera sporo cennych przemyśleń. Jej zaletą jest i to, że daje dobre rozeznanie o publikacjach, jakie na temat Księgi Mądrości powstały za granicą. Na pochwałę zasługuje ukazanie Wyjścia od strony dynamicznej. Autor przekonująco pokazuje, jak stale rozwijana i wzbogacana pamięć o najważniejszym wydarzeniu z dziejów Izraela oddziaływała na aktualne zapotrzebowania i wyzwania, którym w każdym nowym pokoleniu musieli sprostać wierzący w jedynego Boga. Dzięki temu pełniej są widoczne nowe elementy i akcenty teologiczne, które doszły do głosu w warunkach życia Żydów w diasporze Aleksandryjskiej w Egipcie ponad tysiąc lat po wydarzeniach przywoływanych w wierze religijnej i upamiętnianych w święcie Paschy. Odnosi się jednak wrażenie, że B. Ponizy zbyt silnie przeciwstawia orędzie Księgi Mądrości pozostałym pismom Starego Testamentu. W zakończeniu książki znalazło się np. zdanie, iż „autor Księgi Mądrości przełamuje nacjonalizm Starego Testamentu” (s. 154). Trudno się zgodzić z taką opinią, bo dobrze wiadomo, że perspektywa partykularyzmu (jest to chyba właściwsze określenie niż „nacjonalizm”) przeplata się w ST nieustannie z perspektywą uniwersalizmu, której podporządkowane zostały również tradycje o Wyjściu (por. np. teologię Amosa czy Ozeasza).

ks. Waldemar Chrostowski, Warszawa

James A. LOADER, *A Tale of Two Cities Sodom and Gomorrah in the Old Testament, early Jewish and early Christian Traditions*, Contributions to Biblical Exegesis and Theology 11, J. H. Kok Publishing House, Kampen 1990, s. 150.

Wśród wielu starotestamentowych wątków opowieść o zagładzie Sodom i Gomory zajmuje miejsce szczególne. Stanowi też jeden z epizodów, które najżywiej oddziałują na wyobraźnię, co nie pozostało bez wpływu na kulturę, sztukę i słownictwo. Sodoma i Gomora funkcjonują jako symbole całkowitego zepsucia, które zostało surowo ukarane. Opowieść o dwóch występnych miastach zawiera się w Rdz 18—19, gdzie występuje w kontekście narracji dotyczących wydarzeń z życia patriarchy Abrahama. Tekst tych rozdziałów doczekał się mnóstwa objaśnień i monografii. Jedną z najnowszych, która nosi tytuł *The Patriarchs in Hebron and Sodom (Genesis 18—19)*, opublikowaną w 1982 r. w języku hebrajskim w Jerozolimie, napisał T. Rudin-O'Brasky. Została wydana jako drugi tom serii wydawniczej „Jerusalem Biblical Studies”. Stanowi studium struktury i kompozycji opowieści o Sodomie i Gomorze. Doniosłe spostrzeżenia na jej temat znajdujemy też w najlepszych komentarzach do Księgi Rodzaju, zwłaszcza dwóch podstawowych, które napisali W. Zimmerli (1969) i C. Westerman (1981).

Zwykło się przyjmować, że wszystkie biblijne aluzje i wzmianki o Sodomie i Gomorze mają za punkt oparcia perykopę z Rdz 18—19. Nie mniej powszechne jest przekonanie, że tekst z Księgi Rodzaju odzwierciedla jedną spójną tradycję o zagładzie zdeprawowanych miast. Południowoafrykański egzegeta i teolog, mający za sobą doświadczenia uniwersyteckie nabyte w Niemczech i Holandii, James A. Loader (ur. 1945) podszedł do starych problemów w nowy sposób. Teza, która stanowi trzon jego książki, brzmi: „Opowieści o Sodomie i Gomorze w Rdz 18—19 to całość, która zainspirowała bogatą tradycję w literaturze wczesnożydowskiej i wczesnochrześcijańskiej, ale która, wspólnie z innymi tekstami Starego Testamentu, sama też wykazuje oznaki istnienia wcześniejszych tradycji o Sodomie i

Gomorze" (s. 13). Refleksja autora idzie zatem w dwóch kierunkach. Pojmując wnikliwą analizę egzegetyczną Rdz 18—19 chce rozpoznać i opisać tradycje (nie „tradycję”!), które złożyły się na biblijną opowieść, odkryć ich znaczenie i tło religijne. Z drugiej strony stara się prześledzić wpływ i oddziaływanie Rdz 18—19 rozpoznawalne w Starym Testamencie oraz w literaturze dwóch spokrewnionych wspólnot religijnych, a mianowicie wyznawców judaizmu i chrześcijan, których wiara czerpie soki z Biblii Hebrajskiej. Celem autora jest więc odtworzenie zarówno *Traditionsgeschichte* jak i *Wirkungsgeschichte* biblijnego wątku Sodomy i Gomory. Najważniejsza różnica względem dotychczasowych ujęć polega na tym, że zapisu z Rdz 18—19 nie traktuje się jako jednej, jak obrazowo nazywa to autor, fontanny, z której czerpią pozostałe potoki tradycji żydowskiej i chrześcijańskiej. Wszystko przemawia za tym, że niektóre nawiązania do Sodomy i Gomory nie zależą od Rdz 18—19, lecz od innych nurtów tradycji utrwalonej tak dobitnie w opowieściach o patriarsze Abrahamie.

Po krótkim i treściwym *Wprowadzeniu* (s. 11—14), traktowanym w strukturze książki na równi z następującymi potem rozdziałami, mamy cztery główne rozdziały, oznaczone cyframi 2—5, po nich zaś autorskie *Postscriptum* (s. 139—140), wykaz bibliografii (s. 141—148) i wykaz skrótów (s. 149—150). W sedno rozważań wprowadza rozdział opatrzony cyfrą 2 i zatytułowany *Opowieść z Rdz 18—19* (s. 15—48). Autor przeprowadza analizę struktury tekstu biblijnego, podkreślając jego koncentryczny i symetryczny układ. Na tej podstawie ustala znaczenie „cyklu sodomskiego” i przechodzi do określenia wcześniejszych warstw, które złożyły się na opowieść, wyróżniając poszczególne nurty wielowątkowej i bogatej tradycji przedliterackiej (*Traditionsgeschichte*). Loader bardzo sprawnie posługuje się metodą historyczno-krytyczną i wskazuje w tekście opowieści przynajmniej pięć warstw znacznie starszych tradycji: 1. pradawne reminiscencje katastrofy w pobliżu Morza Martwego; 2. rozmaite przedizraelskie tradycje z okresu premonarchicznego; 3. izraelską tradycję o Abrahamie i osiedleniu się jego bratanka w Sodomie; 4. perspektywę autora biblijnego (VII w. przed Chr.) ze specyficznym dla niego spojrzeniem na kwestię kary i sprawiedliwości Bożej; 5. dodatek kapłański z okresu wygnania babilońskiego.

Analiza struktury i egzegeza stanowią również punkt wyjścia dla zbadania *Wirkungsgeschichte* Rdz 18—19. Tej problematyce są poświęcone trzy kolejne rozdziały. Pierwszy, a trzeci w książce, nosi tytuł *Sodoma i Gomora w pozostałych księgach Starego Testamentu* (s. 49—74). Loader omawia inne teksty z Księgi Rodzaju (Rdz 10,19; 13,10.12.13;14) oraz te fragmenty Biblii Hebrajskiej, w których znajdujemy nawiązania do zagłady dwóch występnych miast, czyli Pwt 29,22; 32,32; Iz 1,9.10; 3,9; 13,19; Jr 23,14; 49,18; 50,40; Ez 16,44—58; Am 4,11; So 2,9; Oz 11,8 i Lm 4,6, a także pozostałe drobne aluzje do Sodomy i Gomory. Ogólny wniosek z jego badań brzmi, że już w okresie premonarchicznym istniał kompleks tradycji, które można objąć nazwą „tradycji sodomskich”. To z nich czerpał autor „cyklu sodomskiego” w Rdz 18—19 oraz inni autorzy biblijni. Były one tak różnicowane, że nie sposób powiązać ich z jakimś jednym kręgiem „stróżów” tradycji, instytucją, szkołą lub okresem. Wprawdzie temat Sodomy i Gomory miał wspólne źródło, ale posługiwano się nim bardzo rozmaicie. Trzeba więc mówić o istnieniu tradycji sodomskich, bo ich motywy wykorzystywano w różnych okresach, swobodnie rozkładając akcenty i odwołując się do różnych gatunków literackich.

Czwarty rozdział nosi tytuł *Sodoma i Gomora w literaturze wczesnożydowskiej* (s. 75—117). Loader używa protestanckiej terminologii, omawiając apokryfy, czyli deuterokanoniczne księgi ST (Syr 16,7—10; Mdr 10,6—9; 19,13—17) oraz 3 Mch 2,5, następnie pseudoepigrafy, czyli w nazewnictwie katolickim księgi apokryficzne (Testamenty: Lewiego 14,6; Nefta-

lego 3,4 i 4,1; Aszera 7,1; Beniamina 9,1; Abrahama 6,13; Księgę Jubileusz 16,5—9; 20,5—6; 22,22; 36, 10,84; słow. Henocha 10,4—6 i Apokalipsę Ezdrasza 2,19; 7,12) oraz ponad 20 fragmentów z pism Filona Aleksandryjskiego, sześć z twórczości Józefa Flawiusza i pięć cytatów z literatury rabinicznej (BerRabbah 41,3—10; 42—43; 48—49; 50—51; trakt. Sanhedryn 109a—b). I w tych przypadkach nie jest możliwe wyodrębnienie jakiegos odrębnego kręgu, w którym tradycja(e) byłyby przechowywane i wykorzystywane. Główne motywy epizodu z Sodomą i Gomorą pojawiają się w rozmaitych środowiskach. Literatura wczesnożydowska zna wprawdzie seksualny aspekt występów mieszkańców obu miast, ale eksponuje także ich charakter społeczny, który stopniowo schodził jednak na dalszy plan.

Ostatni rozdział książki jest zatytułowany *Sodoma i Gomora w literaturze wczesnochrześcijańskiej* (s. 118—138). Loader omawia najpierw wzmianki z NT (Mt 10,15 i par.; Łk 9,51—56; Hbr 13,2; Mt 11,23.24; Łk 17,22—37; Rz 9,29; Jud 7,2; 2 Pt 2,6), a po ekskursie na temat Sodomy i Gomory w piśmiennictwie z Qumran i w literaturze samarytańskiej umieszcza tekst Ap 11,8. Potem następują rozważania odnośnie do literatury patrystycznej, dotyczące wypowiedzi Klemensa Rzymskiego, Justyna Męczennika, Ireneusza z Lyonu, Klemensa Aleksandryjskiego, Tertuliana, Pseudo-Tertuliana, Bazylego Wielkiego, Makariusza z Egiptu, Hieronima, Euzebiusza i Augustyna oraz nota poświęcona chrześcijańskiej interpretacji aniołów w Rdz 18. Nowotestamentowi autorzy podjęli zasadnicze linie podejścia typowego dla ST, przedstawiając je w perspektywie chrystocentrycznej. Ojcowie Kościoła dokonali reinterpretacji tychże tradycji pod kątem problemów i wyzwań, jakim musieli sprostać w swoim otoczeniu. Z czasem punkt ciężkości w nawiązaniach do Sodomy i Gomory — pod wpływem Makariusza z Egiptu oraz Augustyna — przeniósł się na podkreślanie seksualnej natury występów, w szczególności na potępienie homoseksualizmu.

Książkę czyta się z największą przyjemnością i prawdziwym pożytkiem. Napisana pięknym i obrazowym językiem stanowi fascynującą lekturę i wydatnie wzbogaca rozeznanie o epizodzie z Sodomą i Gomorą oraz o innych tradycjach włączanych do ksiąg biblijnych. Profesor J. A. Loader jest kierownikiem Katedry Starego Testamentu na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu Południowoafrykańskiego w Pretorii. Jego książka uzyskała nagrodę Dutch Teyler Foundation i otwiera nową serię wydawniczą „Przyczynki do egzegezy i teologii biblijnej”, którą redagują T. J. Baarda i A. S. van der Woude. Jej celem jest dalsze stymulowanie badań w dziedzinie objaśniania pism ST i NT oraz studium wątków teologicznych rozwijanych w judaizmie i wczesnym chrześcijaństwie na bazie Biblii. Książka o Sodomie i Gomorze zapowiada wysoki poziom merytoryczny i niepospolitą przydatność nowej serii. Przekonująco dowodzi, że badania egzegetyczne pomagają w pełniejszym zrozumieniu złożonych procesów teologicznych i na odwrót.

ks. Waldemar Chrostowski, Warszawa

Marguerite HARL, Gilles DORIVAL, Olivier MUNNICH, *La Bible grecque des Septante. Du judaïsme hellénistique au christianisme ancien, Initiations au christianisme ancien*, Cerf/CNRS [Paris] 1988, s. 370.

Wprowadzenia do studiów nad Septuagintą są mimo ważności tematu stosunkowo rzadkie (H. B. Swete 1902 i S. Jellicoe 1968 po ang., N. Fernandez Marcos 1979 po hiszpańsku). Praca tu przedstawiana jest najnowszą i najkompletniejszą a przy tym jedyną w języku francuskim. Jej autorami są prof. Harl, kierująca pracami nad francuskim przekładem LXX (seria „La Bible d’Alexandrie”), oraz jej dwóch współpracowników. Z formacji są oni patrologami.